

Den nazistiska tiden i de baltiska staterna

Michael Zimmermann

Ett tudelat drag i förföljelsen | Mobila dödsenheter | Lettland | Estland | Auschwitz-Birkenau

➤ I de baltiska staterna började dödandet av romer direkt efter det tyska anfallet 1941. SS och den tyska militären mördade de romer som kom i deras väg. Senare när de rörliga styrkorna omvandlades till stationära styrkor och förstärktes med polisenheter, fortsatte de med stöd från civila ockupationsmyndigheter. I Estland överlevde endast mellan 5 och 10 procent av den romska befolkningen som fanns före kriget den tyska ockupationen.

INLEDNING

Det tyska anfallet mot Sovjetunionen och de baltiska staterna under sommaren 1941 var redan från början ett rasistiskt erövrings- och förintelsekrig. Fyra insatsstyrkor (Einsatzgruppen) – mobila dödsenheter från SS ("Schutzstaffel", skyddsskåren) – bildades inför detta fälttåg. "Einsatzgruppen" mördade tillsammans med andra SS-enheter, tysk militär och civila styrkor de romer som de kom i deras väg, men de sökte inte efter dem med samma iver som man spårade upp judar och kommunister. När "Einsatzgruppen" omvandlades till fasta lokala enheter under säkerhetspolisens ("Sicherheitspolizei") och förstärktes med enheter från den tyska ordningspolisens ("Ordnungspolizei"), gick de vidare till att systematiskt döda romer. Mellan 1941 och 1943 massakrerades troligtvis hälften av de 3 800 romerna som fanns i Lettland. I Estland mördades över 90

DET OCKUPERADE SOVJETUNIONEN HÖSTEN 1942

Ill. 1 (baserad på Kenrick / Puxon 1995, s. 88, och Zimmermann 1999, s. 141)

1 REICHSKOMMISSARIAT OSTLAND

TREDJE RIKET

GENERAL- GUVERNEMENTET

2 REICHSKOMMISSARIAT UKRAINA

procent av landets 750-850 romer. När det gäller Litauen behöver man göra mer efterforskningar, men historiker har beräknat att majoriteten av den romska befolkningen i landet blev skjutna. I början av 1944 deporterades dessutom 2 000-3 000 romer till Auschwitz-Birkenau från Vitryssland och Litauen.

ETT TUDELAT DRAG I FÖRFÖLJELSEN

Nationalsocialisternas förföljelse av romer vilade på uppfattningen att sociala grupperns beteende grundade sig på biologiska ramar och genetiska faktorer. När det gäller romerna fanns det två kännetecknande drag i denna

rasistiska föreställning: "zigenarförföljelsens" huvudsakliga mål i Tyskland var de förmodade "Zigeunermischline", de "blandrasiga zigenarna", som enligt rashygienisten Robert Ritter hade "frångått sin ursprungliga biologiska natur." Den inhemska politiken riktade inte in sig på den lilla gruppen av kringresande romer, som gifte sig inom gruppen och kategoriserades som "rasrena". Däre-

mot rädde den rakt motsatta politiken i de tyskockuperade områdena efter 1939: de kringresande romerna svävade i större fara än de bofasta romerna.

Detta tudelade drag i "zigenarförföljelsen" härrörde från hur man betonade olika sidor av hotbilden av "zigenaren". Inom Tredje riket ansåg man att det huvudsakliga rashotet kom från "de zigeniska Mischlinge", delvis el-

4.8.41 i anevysy	362 Juden, 41 Jüdinnen, 5 russ.komm. 14 lit.kommunisten	422
5.8.41 kasainiai	213 Juden, 66 Jüdinnen	279
7.8.41 Usteha	483 " , 87 " , 1 Litauer, war Leichenfledderer an deutschen Soldaten	571
11.8.41 Ukmerge	620 Juden, 82 Jüdinnen	702
19.8.41 Kauenas-Fort	484 " , 50 "	534
11.8.41 i anevysy	450 " , 48 " , 1 lit.1 russ.k.	500
13.8.41 Algtus	617 " , 100 " , 1 Verbrecher	719
14.8.41 Jonava	497 " , 55 "	552
15. und 16.8.41 Hokiskis	3200 Juden, Jüdinnen und J-kinder, 5 lit.komm., 1 :ole, 1 :artmane	3 207
9. bis 16.8.41 kasainiai	294 Jüdinnen, 4 Judenkinder	298
27.8. bis 14.8.41 Hokiskis	493 Juden, 432 Russen, 56 Litauer (alles aktive Kommunisten)	981
18.8.41 Kauenas-Fort IV	698 Juden, 402 Jüdinnen, 1 :olis, 711 Intell.-Juden aus dem Ghetto als Heyrenalis für eine Sabotagehandlung	1 812
19.8.41 Ukmerge	290 Juden, 255 Jüdinnen, 1 :olitr. 86 Judenkinder, 1 russ. kommunist	645
22.8.41 Dünaburg	3 russ.komm., 5 Litauer, dabei war 1 :örder, 1 russ.kardist, 1 :olis, 1 :iguaner, 1 :iguanoria, 1 Zigeunerkind, 1 Jude, 1 Jüdin, 1 :arbenit, 2 :olitrake (Zefignia, berührung in Dünaburg)	21

III. 2

En av Robert Ritters formulär för registrering av romers biologiska information. (ur Hancock 2002, s. 44)

III. 3

En rapport från en "Einsatzgruppe" i vilken man har registrerat att 16 152 människor, inklusive romer, har dödats. (ur Kenrick / Puxon 1995, s. 91)

ler bofasta, och som påstods "fördärva" den "tyska folkstammen" genom sina intensiva sociala kontakter med majoritetsbefolkningen. Utanför Tredje riket,

särskilt i de ockuperade östra områdena, riktades den orealistiska konstruktionen av "zigenaren som den andra" mot de kringresande romerna. Man hävdade att

deras "rörliga" levnadssätt endast var en täckmantel för spioneri mot tyskarna för den "judisk-kommunistiska världsfjenden". [III. 2]

MOBILA DÖDSENHETER

Historiker som studerar den nationalsozialistiska politiken gentemot romerna är överens om att det var det andra världskriget – inlett av den nazistiska regeringen den 1 september i och med anfallet mot Polen – som ledde till en enorm ökning av förtryck och förföljelse som slutade i folkmord. Särskilt det tyska anfallet mot Sovjetunionen under sommaren 1941 var redan från början ett rasistiskt erövrings- och förintelsekrig. I det här syftet skapades fyra "Einsatzgruppen" (A, B, C och D), mobila dödsenheter under SS. De fick sina grundläggande order från Rikssäkerhetsöverstyrelsen. Sammanlagt bestod de fyra specialstyrkorna A, B, C och D av ungefär 3 000 män. De skulle komma att döda över en miljon människor. [III. 1]

"Einsatzgruppen" använde sig av breda riktlinjer när de valde ut sina offer. Snäva definitioner låg inte i deras intresse. Insatsstyrka A, som mördade i de baltiska staterna och de norra delarna av Ryssland, räknade ut att antalet offer fram till den 1 februari 1942 låg på 240 410. Tillsammans med de 218 000 skjutna judarna och de 5 500 som dödats i blodiga pogromer, förtecknade man de döda i kategorier som "litauer som korsat gränsen, kommunister, frihetskämpar, mentalsjuka och övriga". Det finns ingen ytterligare beskrivning av kategorin "övriga". Romerna kan ha räknats in under både "frihetskämpar" och "övriga". [III. 3]

Det fanns romer bland "Einsatzgruppens" och andra SS-enheternas offer på sovjetisk och baltisk mark. Från början hade enhetens huvudsakliga måltavla varit judarna i Sovjetunionen och kom-

munistpartiets byråkrater, de intellektuella judarna och alla judar som bjöd på motstånd. Men redan under den första månaden av Sovjetkampanjen blev "Einsatzgruppens" handlingar allt mer radikala. Nu började de istället att döda så många av den judiska befolkningen som möjligt. Samtidigt utvidgades dödandet också till att gälla romerna.

I Sovjetunionen och de baltiska staterna var de tyska "Wehrmacht"-enheterna (krigsmakten) ofta inte direkt inblandade i förintelsen av romer. Det var militärpolisen, den hemliga militärpolisen, och i arméns "Sicherungsdivisionen", som överlämnade "kringresande zigenare" till "Einsatzgruppen" för att skjutas. Förutom detta stod "Wehrmacht"-enheterna för ett avsevärt organisatoriskt och tekniskt bistånd till de avrättningar som utfördes av "Einsatzgruppen". "Einsatzgruppen" dödade

BILDEN AV "FIENDEN"

"Einsatzgruppens" och de andra SS-enheternas handlingar byggde på en hierarkisk föreställning om fienden. Överst stod judar och kommunister och den sammansmälta fantasibilden av en "judisk-kommunistisk världskonspiration". I denna ideologiska pyramid befann sig "zigenarna" i en underordnad, men inte betydelselös ställning. De framträdde som "en underlägsen ras", "asociala", "frihetskämpar", "spioner" och "agenter" för den inbillade "judiska världsfjenden". Romerna sågs av "Einsatzgruppen" som femtekolonnare och informatörer i "judisk-kommunismens" tjänst, och därför letade man upp kringresande romer varje gång dödsenheter hörde talas om deras existens. Eftersom romerna endast sågs som medhjälpare till "världsfjenden" hade deras förintelse inte högsta prioritet.

III. 4

Die im Lande umherirrenden Zigeuner bilden eine Gefahr in doppelter Hinsicht:

- 1.) als Überträger von ansteckenden Krankheiten, insbesondere von Fleckfieber,
- 2.) als unzuverlässige Elemente, die sich weder den Vorschriften der deutschen Behörden beugen, noch gewillt sind, eine nutzbringende Arbeit zu verrichten.

Es besteht begründeter Verdacht, dass sie durch Nachrichtenübermittlungen im feindlichen Sinne der deutschen Sache schaden. Ich bestimme daher, dass sie in der Behandlung den Juden gleichgestellt werden.

III. 5

Hinrich Lohses brev från december 1941. För att rationalisera det rasistiska dödandet av romer i Libau, beskrev Lohse "zigenarna som vandrar runt i landet" som bärare av smittsamma sjukdomar, och att de dessutom var "opålitliga faktorer som varken tar order från de tyska myndigheterna, eller är villiga att utföra vettiga arbeten." Han påstod vidare att det fanns en välgrundad misstanke om att de skadade den tyska saken genom att föra information vidare. Märkta på det här viset som spioner, antisociala och ett hot mot folkets hälsa, framställdes "zigenarna" av Lohse som redo för slakt. "Jag förkunnar härmed att de skall behandlas på samma sätt som judarna."

(ur Zimmermann 1999, s. 143) (Detalj)

de romer som de stötte på, men sökte inte efter dem med samma iver som man spårade upp judar och kommunister. När "Einsatzgruppen" senare omvandlades

till fasta lokala enheter hos säkerhetspolisen ("Sicherheitspolizei") och förstärktes med enheter från den tyska ordningspolisen kunde de räkna med stöd från de

civila ockupationsmyndigheterna, i till exempel de baltiska områdena. Härmed övergick man till att systematiskt döda romer. [III. 4, 5]

LETTLAND

Samtidigt som man än så länge har otillräcklig information om dödandet av romer i Litauen, vet man med exakthet att det systematiska mördandet av romer i Lettland började den 4 december 1941 med att man sköt ungefär hundra romer från Libau. Bödlarna var medlemmar i den tyska ordningspolisens avdelning i Libau. Bakom dessa mord låg ett initiativ från befälhavaren över ordningspolisen i "Ostland" (som omfattade de baltiska staterna och Vitryssland), Georg Jedicke. Han ordnade så att ståthållaren Hinrich Lohse i "Ostland" skrev ett brev som signalerade hans godkännande av morderna på Libaus "zigenare". I brevet förkunnade Lohse att "zigenarna ... som vandrar runt i landet ... bör behandlas på

samma sätt som judarna." [III. 5]

Lohses rundskrivelse från den 4 december 1941 definierade varken hur en person skulle klassificeras som "zigenare" eller om frasen "zigenare som vandrar runt i landet" även omfattade de bosatta romerna. Den tyska säkerhetspolisen i Lettland tolkade meddelandet från ståthållaren som att "de bosatta zigenarna som har stadigt arbete och som inte var en fara för samhället, politiskt eller kriminellt" skulle få dispens från arresteringar och skjutningar. Ordningenspolisen, som arresterade romer och överlämnade dem till säkerhetspolisen, tolkade däremot frasen "zigenare som vandrar runt i landet" till att betyda "alla zigenare". Därför överlämnades både nomadiska romer och bosatta romer i Lettland, den baltiska stat som hade den största romska befolkningen, över till säkerhetspolisen för att skjutas under 1942 års första månader.

Bristen på kommunikation mellan säkerhetspolisen och ordningspolisen gällande definitionen av mordoffer medförde att Karl Friedrich Knecht, befälhavare för ordningspolisen i Lettland, utfärdade en förklarande rundskrivelse i mars och igen i april 1942. Efter en diskussion med befälhavaren över säkerhetspolisen i Lettland hade man beslutat att i framtiden skulle "endast kringresande zigenare" arresteras och överlämnas till säkerhetspolisen. Under 1942 och 1943 förlorade romer över hela Lettland sina liv, som ett resultat av denna vaga rundskrivelse som inte fastställde någon exakt gräns mellan "kringresande" och bosatta "zigenare" och därmed gav polisen fria händer i valet av offer under de följande månaderna. Uppskattningsvis dödades hälften av de då 3 800 romerna i Lettland. Romerna i Lettland som inte sköts fick order om att inte lämna sin vistelseort.

ESTLAND

I Estland sköts de första romerna direkt efter den tyska invasionen i juni 1941 och på estniskt initiativ. Eftersom det saknades en sammanhängande anti-”zigenisk” politik, och det kom motsäggelsefulla order gällande behandlingen av ”zigenare” från Rikssäkerhetsöverstyrelsen, från det tyska departementet för de ockuperade östra områdena, och från ”Wehrmacht”, skapade detta en förvirring som förmodligen var orsa-

ken till att majoriteten av de estniska romerna överlevde fram till hösten 1943. Mellan slutet av 1941 och början av 1942 började den estniska kriminalpolisen, under tyskt kommando, att gallra ut romerna. Några av dem deporterades till ett koncentrationsläger i närheten av Tallinn. Under sommaren 1942 var alla romer i Estland utsatta för tvångsarbete. Det första massdödandet där en tredjedel av de estniska romerna sköts ägde rum i oktober 1942.

Under januari och februari 1943 fräntogs de återstående romerna sina ägodelar och sattes i ett koncentrations-

läger i Tallinn. Återstoden av de estniska romerna sköts i början av oktober 1943. Några veckor tidigare hade den sovjetiska armén påbörjat en offensiv mot ”Wehrmacht” i norra Ryssland. När de sovjetiska trupperna närmade sig det tyskockuperade Estland sköt säkerhetspolisen de romer som var fängslade i koncentrationslägret i Tallin, eftersom de inbillade sig att dessa estniska romer skulle tjäna som ”femtekolonnare” till den röda armén. Det var endast mellan 5 och 10 procent av de 750-850 romer som fanns i Estland före kriget, som överlevde den tyska ockupationen.

AUSCHWITZ-BIRKENAU

I början av sommaren 1942, när det tyska departementet för de ockuperade östra områdena började överväga ”zigenarpolitik”, var arresteringar och masskjutningar redan i full gång av den tyska säkerhetspolisen. Diskussionen om den framlagda rundskrivelsen, ”Hantering av zigenare i de ockuperade östra områdena”, fortsatte i

departementet för områdena i öst fram till början av 1943. Det förelögs nu att alla ”zigenare” skulle samlas ihop och sättas under bevakning i särskilda läger och bosättningar, utan närmare definition. Heinrich Himmler, ledare för SS, avtog departementets förslag. Han var nu av uppfattningen att de bosatta ”zigenarna” skulle behandlas som de andra invånarna och att alla ”kringresande zigenare” skulle lyda under samma bestämmelser som judarna. Medan de som 1942 hade

märkts som ”kringresande zigenare” hade skjutits, föreslogs det nu under 1943 att de skulle skickas till koncentrationslägren. Detta var, i dolda ordalag, en instruktion att internera de kringresande romerna i Östeuropa i Auschwitz-Birkenau där SS hade inrättat en särskild ”zigenaravdelning” i början av 1943. 1944 deporterades mellan 2 000 och 3 000 romer till Auschwitz från Litauen och från Brest-Litovsk, som tillhörde det tyskockuperade Vitryssland.

AVSLUTNING

Det är nästan omöjligt att exakt beräkna antalet litauiska, lettiska och estniska romer som mördades i de baltiska stater-

na och i Auschwitz-Birkenau. I Lettland dödades den rörliga ”Einsatzgruppe” A och den stationära polisen ungefär hälften av de 3 800 romerna. I Estland mördades mellan 90 och 95 procent av de

750-850 romer som bodde där. När det gäller Litauen behöver man göra mer efterforskningar, men historiker har beräknat att majoriteten av den romska befolkningen i landet mördades.

Bibliografi

Hancock, Ian (2002) *We are the Romani people. Ame sam e Rromane džene*. Hatfield: University of Hertfordshire Press | **Kenrick, Donald / Puxon, Grattan (1995)** *Gypsies under the Swastika*. Hatfield: University of Hertfordshire Press | **Weiss-Wendt, Anton (2003)** *Extermination of the Gypsies in Estonia during World War II - Popular Images and Official Policies. I: Holocaust and Genocide Studies, Vol. 17, ss. 31-61* | **Zimmermann, Michael (1999)** *The Soviet Union and the Baltic States 1941-44: the massacre of the Gypsies. I: Kenrick, Donald (red.) In the shadow of the Swastika. The Gypsies during the Second World War - 2*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, ss. 131-148 | **Zimmermann, Michael (2001)** *The Wehrmacht and the National Socialist Persecution of the Gypsies. I: Romani Studies 5, Vol. 11, No. 2, ss. 111-135*